

תשובות רב נטרונאי גאון בקטעי גניזה

ירחמיאל ברודי

אני מתכבד להקדיש מאמר זה לזכרו הברוך של שלמה דב גויטיין ז"ל. יש לציין שכל הקטעים המתפרסמים להלן לראשונה שמורים בסדרה החדשה של אוסף טיילור-שכטר בספריית אוניברסיטת קמבריג', סדרה שנפתחה בפני החוקרים בזכותו של פרופסור גויטיין.¹

במאמר זה ברצוני להציג את השאלה, מה תורמת גניזת קהיר לחקר תשובותיו של רב נטרונאי בר הילאי גאון, שהיה, בלי ספק, בין החשובים בראשי ישיבות בבל, אך לפני שאנסה לענות על שאלה זו, עליי להקדים כמה דברים כלליים. בדרך כלל, כאשר מתגלה אוצר ספרותי חדש – דוגמת הגניזה – אנו יכולים לצפות, שהוא ירחיב את ידיעותנו בשתי דרכים: (א) בגילוי טקסטים חדשים, שאינם ידועים ממקורות אחרים, ולכל היותר ידענו או שיערנו שפעם הם היו קיימים; (ב) בנוסחים חדשים של טקסטים מופרים, העשויים לשפר את איכות הטקסט שבידינו. אך לגניזת קהיר נודעת חשיבות רבה – בפרט בנוגע לתשובות הגאונים – אף מכיוון נוסף: בירור מתבריהן של יצירות ספרותיות. באשר לתשובות הגאונים זוהי, כידוע, בעיה חריפה מאוד: בתקופה זו טרם קיבצו באופן שיטתי את התשובות של חכם פלוני לצורך פרסומן המרוכז, כפי שנהגו מאוחר יותר. ומאחר שמדובר ביחידות עצמאיות קטנות – ואפילו קטנטנות – שעברו שלבים רבים של העתקה, עיבוד ותמצות, ושובצו ביצירות

* קיצורים ביבליוגרפיים:

אוה"ג = אוצר הגאונים (חלק התשובות), בעריכת ב"מ לוין, חיפה-ירושלים, תרפ"ח-תש"ג.
ברודי 'י ברודי, תשובות הלכתיות של רב נטרונאי בר הילאי גאון (דיסרטציה), ירושלים
תשמ"א [ראה להלן, הערה 42].

L. Ginzberg, *Geonica, II*, New York 1909

ג"ש = ל' גינצבורג, גנזי שעכטער, ב, ניו-יורק תרפ"ט.

סר"ע = סדר רב עמרם גאון, מהדורת ד' גולדשמידט, ירושלים תשל"ב.

עניינות = ש' אברמסון, עניינות בספרות הגאונים, ירושלים תשל"ד.

תג"א = תשובות הגאונים מן הגניזה, מהדורת ש' אסף, ירושלים תרפ"ט.

ראה: S.D. Goitein (ed.), *Religion in a Religious Age*, Cambridge 1974, pp. 1

מאוחרות יותר, שלמחבריהן לא היה עניין בשימור פרטים על תשובות הגאונים אלא ביישום תוכנן ההלכתי, אין זה מפתיע, שרוב התשובות שהגיעו אלינו מתקופה זו הן אנונימיות.

רק במקרים בודדים אפשר לזהות את הגאון המשיב על-פי נתונים פנימיים, הכלולים בגוף התשובה – כגון כאשר נשאל רב האי על ספר שחיבר, או כאשר רב נטרונאי רושם את שמות קודמיו בגאונות סורא.² מאידך, ניסיונות לבודד סגנון אישי של גאון זה או אחר, שעל-פיו ניתן יהיה לזהות את תשובותיו, לא הניבו לעת עתה פירות של ממש, וספק אם אפשר לתלות בהם תקוות רבות לעתיד³ – יוצא שברובם המכריע של המקרים תלויים אנו בייחוסים מפורשים, ובמה שניתן להסיק מאלה. כשתשובה מיוחסת לגאון מסוים, בין באוסף של תשובות הגאונים ובין בדברי מחבר מאוחר יותר שהשתמש בתשובה, איננו בטוחים, כמובן, לגמרי באמינות הייחוס; ואכן במקרים רבים מיוחסת תשובה אחת לשני גאונים או יותר. אך כל עוד ידוע לנו רק ייחוס אחד לתשובה מסוימת, ואין בה דברים הסותרים ייחוס זה, אנו מניחים שאמנם אותו גאון כתב את אותה תשובה. הקושי העיקרי (לפחות מבחינה כמותית) הוא בנוגע לתשובות שלא יוחסו במפורש לאף אחד מהגאונים: כיצד, ובאיזו מידה, ניתן לזהות את מחבריהן? חוקרים רבים שעסקו בתשובות הגאונים הניחו כדבר פשוט שאם באחד הקבצים של תשובות אלו מיוחסת תשובה מסוימת לגאון פלוני, ולאחריה מובאות תשובות נוספות ללא ייחוס, התכוון עורך הקובץ לייחס גם תשובות אלו לאותו גאון שאילו ייחס את התשובה הראשונה. אך נראה שהנחה זו אינה עומדת בפני הביקורת, בין היתר מפני שהיא יוצרת מאות סתירות מדומות בנוגע לייחוס תשובות, המופיעות בקובץ זה אחרי תשובה של גאון פלוני, ובקובץ אחר אחרי תשובה של גאון אלמוני.⁴ כמובן, במקרים רבים אכן שייכת התשובה האנונימית לאותו גאון שחיבר את התשובה הקודמת, אך על שיקול זה כשלעצמו אין לבנות.

לעומת זאת, יש מקרים, שבהם ניתן ללמוד מן הסמיכות, כאשר מקור כלשהו שומר על קבוצה מגובשת של תשובות גאונים אנונימיות, ויש מקום להניח שכל התשובות באותה קבוצה שייכות למחבר אחד. אי-אפשר להציב כללים מדויקים, אך אם אנו

2 תשובות הגאונים, הרכבי, ס' קפב (רב האי); אה"ג, יבמות, ס' ט (רב נטרונאי).

3 ראה בינתיים ברודי, פרק ראשון, עמ' 12-14.

4 ראה ברודי, שם, עמ' 9-10. הנחה זו מקובלת על חוקרים מובהקים של תשובות הגאונים – כולל מיללער, גינצבורג, אסף ולוין – ולעתים תכופות נראתה להם כליכך פשוטה שכתבו, שתשובה מסוימת מיוחסת במקור כלשהו לגאון פלוני, בלי שיראו צורך לציין שלמעשה התשובה הנדונה מופיעה שם בסתם, ורק תשובה קודמת מיוחסת לאותו גאון.

מוצאים שאחזו ניכר מהתשובות בקבוצה כזו מיוחסות במקורות מקבילים לגאון מסוים, והתשובות האחרות אינן מיוחסות למחבר כלשהו, הרי סביר להניח שאף תשובות אלו שייכות לאותו גאון שחיבר את יתר התשובות. לפעמים גם אם מיוחסות תשובות מעטות בקבוצה כזו לגאונים שונים, אך לעומתן מיוחסות תשובות רבות לגאון אחד, יש מקום לייחס את התשובות האנונימיות שבקבוצה לאותו גאון; אולם מובן, שמקרים כאלה בעייתיים יותר ובטוחים פחות.⁵ הרקע למציאות זו ולהנחות אלו הוא בטכניקה של העברת שאלות ותשובות בתקופת הגאונים: בגלל קשיים של תחבורה ותקשורת, אי-אפשר היה לחכמי מקומות מרוחקים לפנות לגאוני בכל כל אימת שנתעוררה אצלם שאלה, הן אגב לימוד הן אגב מעשה. נראה שהשאלות נשלחו בדרך כלל בידי סוחרים (בליווי תרומות כספיות לישיבה), ושיירות יצאו, כמובן, לעתים מזומנות בלבד.⁶ בינתיים רשמו חכמי התפוצות את שאלותיהם, וכששיחקה להם השעה, שלחו לגאונים צרור שלם של שאלות – לפעמים עשרות רבות אם לא מאות – שלא היה ביניהן, ברגיל, כל קשר ענייני.⁷ הגאון – בסיוע חכמי הישיבה ובשמש – הגיב בקונטרס של תשובות על אותו הסדר; כל מקורותינו לתשובות הגאונים תלויים בסופו של דבר בקונטרסים כאלה. העורכים הביניים של תשובות הגאונים עבדו בשתי שיטות עיקריות: היו כאלה שהשאירו את מתכונת הקונטרסים המקורית, אם כי השמיטו תשובות שלא עניינו אותם, קיצרו תשובות אחרות, וכדומה. עורכים אחרים פירקו את הקונטרסים המקוריים וסידרו את התשובות הבודדות סידור מחודש, לפי נושאים. עריכה כזו היתה כמובן הרבה יותר שימושית לחכמי ההלכה שעיינו בתשובות לצורך פסיקתם, אך טשטשה במידה רבה מאוד את זהות המשיבים. שתי השיטות האלה מוצאות את ביטויין בקבצים של תשובות הגאונים שהגיעו לידנינו: בקבצים כגון תשובות הגאונים, הרכבי, שומר הרוב הגדול של החומר על מסגרת הקונטרסים; אם כי כבר הראו פרופ' אברמסון וד"ר גרונר שקונטרסים אלה לא תמיד נשמרו בצורתם

5 שם (עמ' 10-12) הצעתי הגדרות כמותיות מדויקות יותר (אך כמובן אין אלו חוקים אלא הנחות סבירות לצורך המשך העבודה) והפניתי לדוגמות.

6 ראה ש' אסף, תקופת הגאונים וספרותה, ירושלים תשט"ו, עמ' ריג והערה 3 שם. לשאלת תכיפות השיירות השווה אוה"ג, משקין, ס"י יא, יג, ס.

7 ראה למשל את המפתחות לקונטרסים שפרסם גינצבורג, גאוניקה, עמ' 65-71. כמובן יש גם יוצאים מן הכלל, כגון בקבוצות של תשובות פרשניות למסכת שבת שכתב רב נטרונאי (הערה 13 להלן).

המקורית.⁸ לעומת זאת, בקבצים כמו 'שערי צדק' או 'הלכות פסוקות' (התלויים כנראה במקור משותף⁹) הסידור הענייני הוא שקובע.

ברור, אם כן, שלצורך זיהוי תשובות אנונימיות חשובים לנו אותם מקורות השומרים על מסגרת הקונטרסים. כמה קבצים כאלה שרדו מחוץ לגניזה (כולל, כנראה, האוספים 'חמדה גנוזה' ו'תשובות גאונים קדמונים'¹⁰), אך בעיקר ידועים לנו קבצים כאלה בזכות הגניזה.

וכעת לענייננו: כבר פרסמו חוקרים שונים (גינצבורג, אסף ולוין)¹¹ שבעה או שמונה קטעי גניזה, המכילים - בעיקר או באופן בלעדי - תשובות של רב נטרונאי גאון. יש לציין, שאף באחד מקטעים אלה לא נשמר שמו של הגאון (פרט לקטע אחד שפרסם גינצבורג, שבו נשמר באופן חלקי).¹² המהדירים היו חייבים לחפש מקבילות לתשובות הבודדות במקומות פזוריהן, וכשמצאו שרבות מהן מיוחסות לרב נטרונאי, ורק מעטות מהן לגאונים אחרים, ייחסו לו את שאר התשובות שבקטעים אלה. גילויים אלה הוסיפו לקורפוס של תשובות רב נטרונאי כמות נכבדה של חומר - בעיקר תשובות פרשניות קצרות, שרובן נסכות על מסכת שבת בתלמוד הבבלי.¹³ נוספו גם

8 עניינות, בייחוד עמ' 99-124; צ' גרנר, 'לצורתם המקורית של חמשה קונטרסי תשובות גאונים', עלי ספר, ב (תשל"ו), עמ' 5-16.

9 ראה: E.E. Hildesheimer, 'Die Komposition der Sammlungen von Responsen der Geonen', *Jüdische Studien Josef Wohlgenuth... Gewidmet*, Frankfurt a.M. 1928, pp. 177-272 (במיוחד עמ' 191-201).

10 בנוגע לתשובות גאונים קדמונים אין עובדה זו מובלסת, בייחוד במהדורה המודפסת; אך ראה י"נ אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, א, ירושלים תשמ"ד, עמ' 140-222, בעיקר עמ' 143-148 (המחקר פורסם לראשונה בגרמנית, *JJLG*, IX [1912], pp. 214-304).

11 ראה גאוניקה, עמ' 114-121 (TS G1.78), 158-159 (TS G1.81), השווה הערה 30 להלן, 220-227 (TS G1.87), 318-325 (בודליאנה Heb. d. 48, דפים 11-12, שם Heb. d. 63), דפים 62-63, שניהם קטעים מאותו כתב-יד; ג"ש, עמ' 103-108 (TS 10G4); תג"א, עמ' 155-179 (אנטונין 891, אולם ספק אם כל הקטע שייך לרב נטרונאי; ראה בינתיים ברודי, פרק ראשון, עמ' 49); ב"מ לוין, גנוזי קדם, ספר רביעי, ירושלים תר"ץ, עמ' 22-32 (בודליאנה Heb. b. 10); ש' אסף, גנוזי קדם הנ"ל, עמ' 98-101 (אנטונין 172, קטע מאותו כתב-יד שפורסם בג"ש, ראה הקדמת אסף בעמ' 96).

12 קטע TS G1.78; ראה גאוניקה, עמ' 114 (ועמ' 107).

13 הקטע האחרון הנ"ל בקובץ גאוניקה, זה שבתג"א, וזה שפרסם אסף בגנוזי קדם.

מספר תשובות חדשות בהלכה, נוסחים מלאים ומדויקים יותר של כמה תשובות שהיו ידועות ממקורות אחרים, וייחוסים של תשובות שהיו עד עתה בחזקת אנונימיות לרב נטרונאי.¹⁴ אינני מתכוון לסקור כאן בצורה מפורטת את תרומתם של קטעים אלה, אלא לדון בקצרה במספר קטעים נוספים שטרם זוהו בתור קבצים של תשובות רב נטרונאי, וברובם אף טרם פורסמו. מדובר בשרידים של ארבעה כתבי־יד, השמורים בשלוש ספריות שונות באנגליה. אנסה במלים ספורות לתאר כל אחד מקטעים אלה ולהצביע על תרומתו להכרת תורתו של רב נטרונאי; במידת הצורך אתעכב גם על הבעיות שמעוררים קטעים אלה, אך אתחיל בשני המקרים הברורים ביותר.

הקטע הראשון: שני דפים בספריית הבודליאנה באוקספורד (סימנם: Heb. c. 27 - מס' 2835 בקטלוג של נויבאוואר - דפים 79-80). דף אחד, שנשמר במצב סביר, מכיל חמש תשובות בענייני חול-המועד. בדף זה השתמש לוין באוצר הגאונים למסכת משקין. מתוך חמש התשובות, שלוש מיוחסות לרב נטרונאי במקורות אחרים, ועל-פיהן ניתן לייחס לו את שתי התשובות האנונימיות הנותרות.¹⁵ הדף השני של כתב־היד קצת יותר בעייתי: הוא מכיל תשובות בענייני סוכה ולולב, אך הוא לקוי כל-כך, שאי-אפשר להוציא ממנו דבר שלם. למרות זאת אפשר להפיק ממנו תועלת לא מבוטלת: ניתן לזהות שרידים של שש תשובות, הידועות לנו ממקורות אחרים. מאחר שארבע מתשובות אלו מיוחסות לרב נטרונאי, ושתי האחרות אנונימיות, מסתבר, שיש לייחס לו אף את שתי התשובות האלה.¹⁶ נוסף על כך, ניתן לזהות שרידים של תשובה בנושא של פריסת סדין על הסוכה, שאינה ידועה לנו במתכונת זו ממקור אחר. אך ישנה תשובה מקוצרת בנושא זה השייכת כנראה לרב נטרונאי גאון, וקרוב להניח

14 ראה דברי המבוא של המהדירים לקטעים הרשומים בהערה 11 לעיל (בייחוד גאוניקה, עמ' 107-113, 216-219).

15 דף 80 ע"א מכיל את התשובה שפורסמה באוה"ג, משקין, ס" ב, וע"ב את אלו שפורסמו שם בס"י יו, כג, כו, כ (לפי סדר זה; התשובה האחרונה קטועה). ס" ב מקביל למובא על שם רב נטרונאי בסימנים שלפניו ושלאחריו; לסי" יז ראה הערה ט של לוין על אתר; לסי" כ ראה המקבילות שהביא לוין.

16 באמצע עמוד אחד של דף 79 באות התשובות שבאוה"ג, סוכה, ס"י קב וס"י קיט (לא ברור אם חוצצת ביניהן תשובה נוספת); בעמוד השני באות ברציפות (ובסדר זה) תשובות המקבילות לאוה"ג, ס"י צט-ק, קה, ס (הראשון, בעמ' 29 של הספר). התשובות המיוחסות לרב נטרונאי במקורות מקבילים הן אלו שהובאו בס"י צה, צט, קב, קיט. נוסף על כך, שרדו קטעים ממספר תשובות, הקשורות אף הן בענייני מסכת סוכה, שאינן ידועות ממקורות אחרים.

שנוסח מלא יותר של תשובה זו נכלל בקטע הגניזה.¹⁷

הקטע השני, דף אחד של קלף, שמור בסדרה החדשה של אוסף טיילור-שכטר בקמבריג' (סימנו: TS NS 288.18). זהו דף גדול (21 x 30 ס"מ), המכיל 36 שורות של טקסט בכל עמוד, אך הוא חרור ולקוי במקצת; נוסף על כך, נקרע הדף לאורכו ונותרו ממנו כשני שלישים בלבד, אולם ניתן להשלים כמעט את כל הטקסט החסר על-פי השוואה למקורות מקבילים. הקטע מכיל את סופה של תשובה אחת, חמש תשובות שלמות (פרט לליקויים של כתב-היד, כמובן), ותחילתה של תשובה שביעית, ארוכה מאוד.¹⁸ מתוך שבע תשובות אלו, חמש ידועות לרב נטרונאי ממקורות אחרים. מבחינת הנוסח יש לציין שהקרבה בין המצוי בקטע זה ובין המובא במקורות אחרים כמעט מפליאה, והיא מעודדת אותנו לגבי אמינותם של מקורות אלה (בייחוד סדר רב עמרם וספר מעשה הגאונים). במיוחד יש לציין, שכמה קיצורים זהים (בהבאת המקורות התלמודיים) מצויים בקטע הגניזה ובמקורות המקבילים, ומסתבר, שקיצורים אלה חדרו למסורת הנוסח של התשובות בשלב קדום מאוד;¹⁹ יש לשקול את האפשרות, שמקורות אלה קוצרו כבר בנוסח הראשון של התשובה, שיצא מתחת ידי סופר הישיבה. חלק מהתשובות שבקטע מקוצרות, ואחת לוקה בטעויות סופרים רבות יחסית. יש להתעכב על תשובה אחת, בנוגע לברכה שלישית שנהגו לאמרה אחרי קריאת שמע של ערבית במשך השבוע אך לא בלילי שבת. התשובה ידועה לנו ממספר מקורות אחרים, כולל סדר רב עמרם וסידור קדמון המעובד על-פיו. הפעם מלמדת ההשוואה שכל אחד מהמקורות - כולל קטע הגניזה - קיצר ועיבד בהבאת התשובה, ומאידך נשמרו פרטים מקוריים - ככל הנראה - דווקא בנוסחים משניים.²⁰

באשר לשתי התשובות הנותרות, שאותן ניחס על-פי קטע זה לרב נטרונאי, יש להעיר כמה הערות: התשובה הראשונה היא זו שרק סופה נשמר, והמשיב פוסק שיש להחמיר בנוגע לכלאי בהמה. תשובה מקוצרת ברוח דומה (ובהסתמך כנראה על אותו מקור תלמודי) ידועה לרב נטרונאי ממקור אחר, וייתכן שלפנינו שריד מהתשובה המקורית, אם כי המרחק בין שני הנוסחים הוא רב.²¹ התשובה השנייה מעניינת מבחינת עריכת הקבצים של תשובות הגאונים: היא מקוצרת כנראה בסוף סי' נב

17 אוצר הגאונים, שם, סי' כב; נראה לייחס פסק זה לרב נטרונאי על-פי הלכות פסוקות, סי' קפג,

השייך כנראה בשלמותו לרב נטרונאי (ראה בינתיים ברודי, פרק ראשון, עמ' 18).

18 הטקסט מתפרסם בנספח א להלן. לחלוקת התשובות וציון מקבילותיהן ראה ההערות לנספח זה.

19 ראה להלן, הערות 69, 82.

20 ראה להלן, הערות 57, 59-61, 63.

21 ראה להלן, הערה 43.

בקובץ הלכות פסוקות,²² סימן, שבראשו באה תשובה המיוחסת במפורש לרב נטרונאי. אך על-פי מקור זה לא היינו מייחסים לגאון את התשובה האחרונה, כיוון שחוצץ ביניהם קטע הלקוח בבירור ממקור אחר, אוצר חילוף המנהגים בין אנשי בבל ואנשי א"י (ועליו נוספו, כנראה, שינויי נוסח²³). לאור קטע הגניזה מסתבר, שעורך קדום שילב קטע זה בין שתי תשובות של רב נטרונאי, בגלל קשר ענייני לתשובה הראשונה שלו.

הקטע השלישי מצוי בספריית וסטמינסטר קולג' (סימנו: Talmudica I 17). זהו קונטרס העשוי שמונה דפי קלף קטנים (בעצם ארבעה דפים מקופלים), שנשמר כנראה בשלמותו מבחינת מספר הדפים, אך מצבו הפיזי גרוע למדי. כל הדפים לקויים וחרוכים, וחלקים גדולים אינם קריאים כלל (לפחות באור רגיל). השאלות שבקטע נסבות על מסכת עירובין, ובאות לפי סדר הדפים במסכת זו (אם כי יש כמה קטעים מטושטשים שהקשרם אינו ברור בשלב זה). למרות שאי-אפשר כמעט לפרסם תשובות על-פי כתב-יד זה בגלל מצבו הלקוי, אפשר באופן עקרוני להיעזר בו כפי שעשינו בקטע אוקספורד, אם נוזה את שרידי התשובות עם תשובות הידועות לנו ממקורות אחרים: בכל הדפים אפשר לקרוא משהו, ובשניים או שלושה מהם ניתן לפענח כמחצית הדף ויותר. אך דא עקא: תשובות רבות מאלו המצויות בקטע אינן ידועות לנו ממקור אחר, ותשובות אחרות הן סתמיות.²⁴ בסך הכול מצאתי תשובה אחת השייכת בבירור לרב נטרונאי, ומשלימה כנראה את נוסח תשובתו הידועה לנו ממקור מקביל (מדובר על מנהג להזכיר את הפסוקים הדנים בקרבנות היום בתפילת מוסף של ראש-חודש

22 ראה להלן, הערה 71.

23 ראה ב"מ לוין, אוצר חלוף מנהגים, ירושלים תש"ב, עמ' 50-51; מ' מרגליות, החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל, ירושלים תרצ"ח, עמ' 137-138.

24 אמנם יש לציין, שתשובות סתמיות אלו מצויות בכתב-יד הברשטסם (כיום כתב-יד מונטיפיורי 98), ח"א אחרי תשובה המיוחסת במפורש לרב נטרונאי גאון (ס' רו). אחרי תשובה זו באות 17 תשובות אנונימיות, והשנייה מבין אלו מיוחסת לרב נטרונאי בהלכות פסוקות, ס' קמא. גם אם נניח שזוהי עדות עצמאית, שאינה נובעת מהיחוס לרב נטרונאי שבס' רו (והרי חלק זה של הלכות פסוקות משקף מקור המקביל לכתב-יד הברשטסם), נראה שאין בכך כדי לייחס לרב נטרונאי את חמש-עשרה התשובות הבאות (והמקבילות לתשובות המצויות בקטע וסטמינסטר קולג' אינן סמוכות לתשובות המיוחסות לרב נטרונאי). מתוך השוואה לספר העתים המצטט כמעט את כל התשובות שבקבוצה זו בכ"י הברשטסם, מתקבל הרושם שצורפו בקבוצה הנדונה בכתב-יד זה קבוצות ממקורות שונים. השווה גם ג"ש, עמ' 70-71, תג"א, ס' קמו.

בלבד, ולא בתגים).²⁵ עוד תשובה אחת, שנשלחה לעיר לוסינה שבספרד ועוסקת בדברים שהובאו ביום טוב מחוץ לתחום על-ידי גויים, נראה לשייך אותה לרב נטרונאי על-פי שיקולים שונים.²⁶ נותרה תשובה אחת העוסקת בשאלה ליטורגית כפולה: מהו נוסח תפילת מוסף כשראש-חודש או חול-המועד חל בשבת, והאם צריכים להזכיר בתפילה הן את עניין שבת והן את עניינו של ראש-חודש או של המועד? תשובה דומה מאוד מובאת בספר הרוקח בשם רב צמח גאון,²⁷ ולכאורה דבר זה עשוי למנוע מאתנו לייחס את כל הקטע הנדון לרב נטרונאי. אולם, מאחר שלמעשה, אין בתשובה זו אלא מובאה מנוסח התפילה שהיה מקובל בזמנו ובמקומו של הגאון, אפשר בהחלט, ששני גאונים נשאלו שאלה דומה והשיבו בצורה דומה מאוד, אם לא זהה. ומאחר שהנוסח בספר הרוקח מקוצר, ושמה אף מעובד, והנוסח שבקטע הגניזה לקוי ומטושטש, קשה לשפוט אם זהו אותו נוסח בדיוק ואם זוהי אותה תשובה. כדאי גם להזכיר שאם הכוונה בכינוי 'רב צמח גאון' אינה לגאון ממש, אלא – כפי שמצאנו אף במקומות אחרים – לרב צמח בר שלמה דיינא דבבא של ראש הגולה, אפשר, ששאלה זהה נשלחה במקביל לרב נטרונאי ולאותו רב צמח, שהיה בן זמנו; ידועים לנו מקרים נוספים שנראה להסבירם בצורה זו, אם כי אף אחד מהם אינו בטוח לגמרי.²⁸ על-כל-פנים, נראה לי שאין בשתי התשובות, השייכות כנראה לרב נטרונאי, כדי לייחס לו את כל הקטע הנדון במידה מספקת של ביטחון, ואני משאיר אותו לעת עתה ב'צריך עיון'; שמה בדיקת הקטע באור אולטרה-סגול תעזור בפענוחו, ושמה יועילו חיפושים נוספים בספרי הראשונים כדי לגלות ייחוסים מפורשים לחלק מהתשובות.

כתב-היד האחרון שאדון בו כאן גנוז אף הוא בסדרה החדשה של אוסף

25 ראה אוה"ג, ראש השנה, ס' קלו (לקוח מהקטע הראשון הנזכר בהערה 11 לעיל).

26 אוה"ג, עירובין, ס' סד. אולם שם מיוחסת התשובה במפורש לרב נטרונאי, אך ייחוס זה הועבר על-ידי המהדיר הראשון מהתשובה הקודמת לזו בכתב-יד פרמא (פירו 65; ס' מו שם = אוה"ג, יום טוב, ס' כא). הסיבה העיקרית לייחס תשובה זו לרב נטרונאי נובעת מהמקבילה בכתב-יד הלברשטם, ח"א, ס' שסב, הנמצאת באמצע קבוצת תשובות (שם ס' שנט-שסד), שכנראה יש לייחסה לגאון זה; ראה בינתיים ברודי, פרק ראשון, עמ' 59-60. לקשריו של רב נטרונאי עם לוסינה עיין שם, פרק שלישי עמ' 6-8.

27 ראה אוה"ג, עירובין, ס' עו.

28 ראה למשל את אוה"ג, כתובות, ס' רס וס' תריג; קידושין, ס' ק וס' קב; בבא מציעא, ס' מג-מד. על הכינוי 'גאון' שניתן לעתים לרב צמח בר שלמה, ראה י"נ אפשטיין, 'סדר רב עמרם, סידורו ומסדריו', ציונים (ספר זכרון לשמחוני), ברלין תרפ"ט, עמ' 122-141, ביחוד עמ' 127-128, 130, 132, 137.

טיילור-שכטר; מדובר בחמישה דפי נייר קטנים (בגודל 12×16.5 ס"מ בקירוב; בכל עמוד כמאה מלים), מפוזרים בארבעה מקומות שונים; רק שני דפים נמצאו ביחד, ואף אלה אינם רצופים.²⁹ מאותו כתב-יד פרסם גינצבורג ארבעה דפים, השמורים בסדרה הישנה של אוסף טיילור-שכטר (סימנם: G1.81), בכרך השני של ספרו גאוניקה (עמ' 158-165). את הדף הראשון מאלה יש לייחס לרב נטרונאי, כפי שהרגיש כבר המהדיר; אך לגבי שלושת הדפים האחרים אין שום הוכחה על קשר עם רב נטרונאי, ואדרבה יש רמזים - אמנם קלושים - לשיוך דפים אלה לרב נחשון גאון.³⁰ שלושה מתוך חמשת הדפים שמצאנו בסדרה החדשה מכילים תשובות הקשורות למסכת שבת, ובהם שש או שבע תשובות, בשלמותן או בחלקן; שניים מהדפים האלה מתקשרים לדף הראשון של גינצבורג, אחד מלפניו ואחד מלאחריו.³¹ דף נוסף מכיל חלק מתשובה ארוכה השייכת למסכת עירובין, ועוסקת בדיני יום-טוב שני של גליות. מבין התשובות הכלולות בארבעת הדפים האלה, ארבע ידועות לנו ממקורות אחרים וכולן קשורות בשמו של רב נטרונאי, למרות שאף אחת מהן אינה מיוחסת לו במפורש.³² אלמלא הקטע שלפנינו הייתי מייחס שלוש מתשובות אלו לרב נטרונאי, ומשאר את שאלת המחבר של התשובה הרביעית פתוחה;³³ כעת, משמצאנו את ארבעתן יחד, נראה לי שיש לייחס לרב נטרונאי את כולן, וכן את שלוש או ארבע התשובות החדשות, הידועות לנו מקטע זה בלבד (שאלה אחת העוסקת בתפילה מעין שבע הנאמרת בלילי שבת, ושתיים או שלוש תשובות פרשניות המתייחסות למשנה שבת ג, ג, ולסוגיית התלמוד עליה בדף לט ע"א). בנוגע לארבע התשובות הידועות ממקורות אחרים, שתיים מהן קרובות מאוד בנוסחן למצוי במקורות אלה, בשינויים קטנים

29 סימניהם: TS NS 169.46, 308.1, 308.2, 309.78, 310.104.

30 לגבי התשובה השישית (עמ' 160-161), ראה אוצר הגאונים למס' סנהדרין, ס' תסה ולא ברור אם הטורים המקבילים אכן מציגים נוסחים של תשובה אחת. לגבי התשובה האחרונה (עמ' 164-165), גינצבורג (גאוניקה, עמ' 157) כתב בפשטות, שהיא מיוחסת לרב נחשון בקובץ שערי צדק, ד, ח, כ, אך למעשה הייחוס לרב נחשון נמצא כמה תשובות לפני כן, בס' יו. השווה הערה 4 לעיל.

31 הסדר הוא: NS 309.78, הדף הראשון של גינצבורג (= גאוניקה, עמ' 158-159), NS 308.2; הטקסטים מתפרסמים בנספח ב להלן.

32 ראה להלן, הערות 97, 119, 130, 140.

33 כך עשיתי בדיסרטציה שלי (ברודי). לתשובה שלא יוחסה שם לרב נטרונאי, ראה הערה 140 להלן.

בלבד. בתשובה השלישית מובא מקור תלמודי שהושמט במקור המקביל.³⁴ אך כשאנו משווים את התשובה הרביעית עם מקבילותיה, המצב שונה לחלוטין: הגאון נשאל על סוגיה במסכת שבת דף כ"א ע"א, שבה שואל אביו את רבה³⁵ אם מותר לערב שמן פסול עם שמן כשר ולהשתמש בתערובת כדי להדליק נר שבת. כשרבה עונה בשלילה מתקף אותו אביו; הקושיות מתורצות, אך לא ברור אם יש להסתמך על תירוצים אלה, והשואלים רוצים לדעת 'הלכה כרבה, או רבה איתותב?'. במקורות המקבילים³⁶ מצטמצמת התשובה למלים 'כך ראינו דהלכה כרבה משום דאותביה אביו ולא איתותב', אך מהקטע שלנו מתברר שאין זה אלא המשפט הראשון של התשובה, ולאחריו באה פאראפראזה מפורטת למדי של הקושיות והתירוצים, ובה מספר נקודות מעניינות. בהודמנות זו נעיר על שתיים מהן בלבד: (1) אנו מוצאים כאן במפורש תפיסה המוכרת לנו ממקומות אחרים בספרות הגאונים, אך ביתר תשובותיו של רב נטרונאי היא נרמזת לכל היותר: אם מקשים ממקור מסוים, סימן שהוא מקובל להלכה.³⁷ הגאון אומר: 'הלכה כרב ברונא אמר רב, מדלא אמ' ליה רבא: זו אינה הלכה'. (2) בסוף הסוגיה מייחס הגאון לאביו - כלומר, למקשה³⁸ - דברים שלפי גרסתנו בתלמוד מהווים ללא ספק חלק מהתירוץ. בוודאי היתה לו גרסה אחרת, ואם כי השינוי בגרסה מצטמצם כנראה להוספת או להשמטת ו' החיבור, הבדל כמעט אפסי זה גורר בעקבותיו הבדל של ממש בהבנת הדו-שיח.³⁹

הדף החמישי מכיל תשובה שלמה אחת, וחלקים משתי תשובות אחרות, בדיני ממונות ובדיני אישות; הוא מצטרף לדף השני שפרסם גינצבורג, שאולי יש לייחסו

34 ראה להלן, הערה 102.

35 ראה הערה 120 להלן.

36 ראה אוה"ג, שבת, סי' סג.

37 ראה אסף (הערה 6 לעיל), עמ' רלו, סי' ט, והדיון אצל Ts. Groner, *The Legal Methodology of Hai Gaon*, Chico 1985, pp. 97–98; מקורות נוספים צוינו בהערה

179 לפרק החמישי של ברודי. לרמו אפשרי לתפיסה זו אצל רב נטרונאי, ראה אוה"ג, שבת, סי' רצד (התשובה לקוחה מהקטע שפורסם בתג"א ויוחס לרב נטרונאי, ראה הערה 11 לעיל).

38 בכמה מקומות מתייחס רב נטרונאי לדברים סתמיים שנאמרו לשיטת אחד האמוראים כאילו נאמרו על-ידי אותו אמורא עצמו, ולא ברור אם אכן התכוון לייחס לו את אותם הדברים, או שוהי צורת דיבור בעלמא. לדוגמת ראה: תשובות גאונים קדמונים, סי' כג (על ייחוס סי' ז-מה בקובץ זה לרב נטרונאי, ראה בינתיים ברודי, פרק ראשון, עמ' 29–30); אוה"ג, קידושין, סי' שמד, גיטין, סי' רנג, ובי"ק, סי' רעב (השווה סי' רעא שם).

39 ראה להלן, הערה 129.

לתוכן התשובות ייכלל אי"ה בספרי על תשובות גאון זה, אשר הכנתו הולכת ונשלמת.⁴⁴²

נספח א

TS NS 288.18

1. זיווג⁴³ מין ושאינו <מינו> אסור דאמי' ליה רב[י?] אבא לשמעיה⁴⁴ כי מעלת לי כודנתא לדיספק [עיין להנך דדמיין]
2. להדדי וכול' דאפעלגב דיתרויהו⁴⁵ כודנתא אינון האישי⁴⁶ דילמא חדא מן סוסתא וח[דא מן חמורתא...]
3. הכי קאמי' ליה עיין לי דדמיאן אינהו לה[ד]די דאמי' מר לעיניין פרדות⁴⁷ רבן או[ד]כי [וזוטרן גנבתיה בר חמרא]
4. זוטרן אוניה וזוטרן⁴⁸ גנבתיה בר סוסתא [ה]א דיספק ל[או] חרישה ולאוי דיש[ה] היא⁴⁹...
5. בחרש כלאים בהמה אסורין זה עם זה בהמ[ה] עם בהמה וחיה עם חיה בהמה [עם חיה וחיה עם בהמה טמיה]

442 [בינתיים כבר ראה אור הספר: תשובות רב נטרונאי בר הילאי גאון, ירושלים תשנ"ד].

43 התשובה קטועה, אך ברור, שהגאון פוסק שכלאי בהמה אסורים בכל מלאכה, ולאוי דווקא בחרישה (השווה הערה 49 להלן). אפשר שתשובה זו עומדת מאחורי התשובה המקוצרת שמצויה בקובץ אחר של תשובות רב נטרונאי, 'ובשביל מהו להדביק שור וחמור לענין דישה, כך תש' שאסור ואפילו פרד בן סוסתא ופרד בן חמורתא שאב אחד להן ודומין זה לזה אסור בין לדוש ובין לחרוש' (ג"ש, עמ' 107, ס"י קב).

44 חולין עט סוף ע"א.

45 כתיב מלא של כינוי הויקה 'די-' (השווה הערה 150 להלן). הי' מטושטשת, ואפשר שנמחקה בכונה.

46 = חייש.

47 דברי רב פפא, המובאים בחולין שם, לפני הסיפור על ר' אבא.

48 האות האחרונה כנראה תוקנה, אך אין לדעת מה היה כתוב כאן לפני התיקון.

49 הלכה זו, שאיסור כלאי בהמה אינו מוגבל לעניין החרישה המפורש בתורה (דב' כב, י), פשוטה ומוסכמת. אמנם גינצבורג (גאוניקה, עמ' 187; ג"ש, עמ' 101-102) חשב, שמצא תשובת גאון, ובה נפסק בפשטות, שמותר לדוש בשור ובחמור, אך מזמן הוכח, שפירוש זה יסודו בטעות; ראה עניינות, עמ' 263-264.

6. עם טמיאה וטהורה עם טהורה. טהורה עם טמיאה וטמיאה עם טהורה אס[ורין אפילו לנהוג ביחד וכל]
7. שכן חרישה [ ] א[אסיר בכל שני מינין וששאלתם⁵⁰ יש [ש]נהגו [ביום טוב ממלאין מים מן הנהר]
8. ומניחים על [הת]מור בכדים בלא איכוף ומביאין כהאי גונא שרי או אס[יר כך ראינו דשרי משום]
9. דשביתת בה[מו]ת לא ממלאכות הוא אפילו בשבת [כל] שכן ביום טוב דתנן⁵¹ [אלו שחייבין עליהן משום שבות]
10. לא עולין באילן ולא רוכבין על גבי [בהמה וק]א א[מרי'] עלה⁵² לא רוכבין על גבי [בהמה מאי טע' גזירה שמא]
11. יצא חוץ לתחום שמעת [מינה תחומין דאורייתא א]לא ג[זירה] ש[מא] יחתוך זמורה[ו] ולענין יום טוב כיון]
12. דלצורך יום טוב קא בעי [שפיר דמי ואפעל]גב דלא מש[ני] נמי דאמור ר[בנן]⁵³ אמר ליה רבה בר חנן לאביי]
13. אמרי רבנן כמה [דאפ]ש[ר] [לשנויי משנינן וכו']ל' עד והילכך אי אפש[ר] וש[רי] וכל שכן הכא דקא משני]
14. ושכתוב⁵⁴ בליילי שב[ת] בברכות א[חרונות שבקר]יית שמע אומר ברוך י[ו]י לעולם כשאר ימות החול או אומרים]
15. ושמרו ובלילי יום טוב לא כך ולא כך [כאי זה] צד⁵⁵ ראוי לומר מ[ד]ברי ת[כמים] ברכה זו אינה כל עיקר שכך]
16. שנינו⁵⁶ בשחר מברך שתים לפניו ואחת לאחריה בערב מברך שתים לפניו שהן

50 אוה"ג, יום טוב, סי' צב. התשובה מיוחסת במפורש לרב נטרונאי (כ"י פרמא, סי' מט).

51 משנה ביצה ה, ב.

52 ביצה לו סוף ע"ב.

53 שם ל ריש ע"א.

54 למקבילות ראה אוה"ג, ברכות, סי' י-יא; סר"ע, עמ' סב-סג; וקטעי הסידור הקדמון שפרסם אסף, מספרות הגאונים, ירושלים תרצ"ג, עמ' 76.

55 כאי זה צד = כיצד. בנוסח המודפס של סדר רב עמרם (= כ"י אוקספורד) מופיע רק 'כאי צד', אך בשני כתביהיד האחרים הנוסח הוא 'כאי זה צד' (גולדשמידט רשם נוסח זה על-פי כ"י ניו-יורק בלבד), וכך צריך להשלים לפנינו בהתאם לרווח בכתב-היד.

56 משנה ברכות א, ד.

- המעריב ואוהב⁵⁷ ושתים לאחריה כגון גאל]
17. יש' ושומר עמו יש' ואלתר עומדין בתפילת ערבית זו דברי שמו[אל דקאמרינן⁵⁸
אמ' רב יהודה אמ' שמואל תפילת]
18. הערב רבן גמליאל או' חובה ור' יהושע או' רשות והלכה כדברי הא[ו] חובה
לשמואל דאמר הלכה כדברי האו' חובה סמכינן שומר]
19. עמו יש' לתפילה ולרב דאמ' <הלכה> כדברי האו' רשות קיון דרשות היא
[פסקינן בקידושא למימר דסיימינן]
20. הרוצה לצאת יוצא⁵⁹ ותיקנו אחרונים שכיון שהלכה כרב⁶⁰ דאמ' [רשות תיקנו
בתר שומר עמו יש' למימר פסוקי]
21. שיש בהן זמירות ושבת⁶¹ וכיון שאומרינן פסוקין אלו תקנו ל[מימר ברכה דבר זה
בחול אבל בשבת]
22. כיון דשכיח' מזיקין⁶² וצריכינן יש' למהר ליכנס לבתיהם מפני ס[כנת שעירין⁶³
סילקה והעמידה אדתנן]
23. בערב מברך שתים לפנייה ושתים לאחריה וכך מנהיג⁶⁴ בישיב[ה שלנו ובבית

57 פירוט זה של הברכות מצוי רק בסדר רב עמרם (המפרט אף את ברכות קריאת-שמע של שחרית), ובאופן חלקי בסידור הקדום הנ"ל ששאב ממנו.
58 ברכות כז ע"ב.

59 ההערה 'הרוצה לצאת (יוצא' נשתמרה - פרט לקטע שלנו - רק במקורות משניים (סידור קדמון הנ"ל, והתמצית המובאת באוה"ג, ברכות, סי' יא), אך בספר העתים ובנוסחי סדר רב עמרם שבידינו הושמטה.

60 הביסוס לקביעה זו נשמר רק בספר העתים ובסדר רב עמרם: 'וקיימא לן כל רב ושמואל דשביקא פלוגתיהו סתמא ולא פסיקא הלכתא בגמרא לא כמר ולא כמר הלכתא כרב באיסורי וכשמואל בדיני, והכא באיסורי קא מיפלגי'.

61 כעין זה, 'שבחות וזמירות', בספר העתים, ובחלק מעדי-הנוסח של סדר רב עמרם. אך חלק מעדי-הנוסח גורסים 'שבחות ושמירות' (כולל כתב-יד המוזיאון הבריטי, אלא שגולדשמידט לא רשם חילוף זה במקומו); הסידור הקדמון הנ"ל גורס לפי הסגנון של קטע הגניזה אך לפי הנוסח השני שציינו, 'שמירות ושבת'. הנוסח 'שמירות' נובע כנראה מאשגרה על-פי ההקשר.

62 ראה פסחים קיב סוף ע"ב. אולם שם מדובר גם על לילי רביעית, ואולי זו הסיבה שרב נטרונאי הוסיף הסבר אחר (ראה ההערה הבאה).

63 במקבילות מובא כאן טעם נוסף: 'אי נמי מקמי איעקורי שרגא', אך לפי אורך השורות נראה שאין להשלימו כאן, ויש להניח שהושמט בהעתקה זו.

64 כך כנראה כתוב, אך צריך לומר 'מנהג' כמו במקבילות.

- רבינו שבבבל וששאלתם⁶⁵
24. ביום טוב צריכין לבצע על שתי ככרות אילא. היו יודעים שצריכין לבצע על שתי ככרות ביום טוב כדרך שאנו]
25. צריכין לבצע בשבת מה טעם מפני ששבת עצמה לא נתחייבו ישראל לבצע על שתי ככרות אלא משום מן שכיון]
26. של]א ירד מן בשבת וכולה הוזהרו <יש' ללקט לחם משנה>⁶⁶ ומנ' שלא ירד מן בימים טובים שכך שנו חכמים⁶⁷ ששת ימים תלקטוהו ר' יהושע]
27. און' למד]נן שלא <היה> יורד מן בשבת בימים טובים מנ' שבת לא ית]ה בו ואמ' ר' אבא⁶⁸ חייב אדם לבצע על שתי]
28. ככרות בשבת וכול⁶⁹, ובימים טובים נמי כיון שלא ירד מן כש]בת חייבין אנו לבצע על שתי ככרות כשבת⁷⁰]
29. ר' אלעזר המודעי או' למדנו שלא ה]יה יורד מן בשבת ביום [טוב מנין תל' לו' לא יהיה בו ביום הכיפורים מנין תל']]
30. לו' שבת לא יהיה בו וששאלתם⁷¹ אתו ואת בנו עד.ת. [...]
31. לשחטן ביום אחד ולא עוד אלא שאסורן .....⁷² ולבנה ו] [...]
32. אותה היא ובתה אלא אפילו בתה ואת]ר] כך היא אסור יש' [...]

- 65 תשובה זו מובאת על שם רב נטרונאי בסר"ע, עמ' סח (אוה"ג, ברכות, סי' רנג).
- 66 השלמה זו נרשמה בטעות מעל השורה הקודמת בכתב-היד. הקטע הבא, עד 'לא יהיה בו' שבשורה הבאה, אינו במקומו ושייך להלן, ראה הערה 70.
- 67 מכילתא דר' ישמעאל, מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 169.
- 68 ברכות לט סוף ע"ב.
- 69 קיצור זה נמצא בסדר רב עמרם; ראה עמ' 160 לעיל.
- 70 כאן צריך לבוא מה שהועתק לפני 2 שורות, 'ומנ' שלא ירד מן... לא יהיה בו', כמו במקבילות.
- 71 בגלל ליקויי כתב-היד אין להשלים את נוסח התשובה, אך ברור, שהגאון קבע, שהאיסור חל גם אם שחט את הבן ואחר כך את האב, ואולי אף שאיסור זה נוהג בזכרים ובנקבות (ראה חולין עה ע"ב-עט ע"א). ייתכן מאוד שתשובתנו עומדת מאחורי הנוסח המקוצר שבהלכות פסוקות, סי' נב (השווה עמ' 160-161 לעיל): 'ואותו ואת בנו אסורין לשחטן ביום אחד לעולם, ואין צריך לומר היא ובתה שאסור, אלא אפילו לשחוט בתה קודם ואחר כך היא אסור'. לפני 'וששאלתם' ניתן כנראה להבחין בשרידיים של 'ושש', והסופר מחק אותיות אלו כדי להשאיר רווח בין התשובות.
- 72 כאן נוספו כנראה שתי מלים מעל השורה, אך לא הצלחתי לפענחן.

33. וּבְנֵי⁷³ בְּנוֹ וְאִתּוֹ מִנִּי כִשְׁהוּא אִמָּה לֹא תִשְׁחַטְּנוּ הָרִי כֵן שְׁנַיִם בְּ[...]
34. וּשְׁשֵׁאלַתֶּם⁷⁴ הַנְּכַנְס לְבַיִת הַכְּנֶסֶת וּמִצָּא צִיבוּר מִתְּפַלֵּל וְעֵדִיין לְ[א] קְרָא פְּסוּקֵי דּוּמְרָה מְהוּ שִׁיתְּפַלֵּל עִם]
35. הַצִּיבוּר וְאַחַר כֵּן יֹאמֶר פְּסוּקֵי דּוּמְרָה [שְׁ? כְּשִׁתִּיקְנוּ חֻכְמֵיִם] כִּכְ תִיקְנוּ לּוֹמֵר פְּסוּקֵי דּוּמְרָה וְאַחַר כִּכְ הִתְּפַלֵּל]
36. דְּרָשׁ ר' שְׁמַלְאִי⁷⁵ לְעוֹלָם יִסְדִּיר אָדָם <שְׁבַחוּ> שֶׁל הַקַּבְ"ה' [וְאַחַר] כִּכְ יִתְּפַלֵּל וְאִם רָאָה צִיבוּר מִתְּפַלֵּיין]

עמוד ב'

1. [אִינן מְעַכְבִּין כִּכְ שְׁמַעְנוּ מִמֶּנּוּ] רַב מִשֶּׁה גֵּאוּן זְכוּרוֹנוֹ לְבִרְכָה שֶׁשָּׁמַע מִרַב[וֹתִי]נוּ שְׁמַבְרַךְ מֶלֶךְ מְהוֹלֵל בְּתִשְׁבּוּחֹת
2. [וְאֹמֵר פְּרִשָּׁה רֵאשׁוֹנָה וּמְדַלֵּג וְאֹמֵר] וְהִלֵּל[וּ] אֶל בְּקִדְשׁוֹ חוֹתֵם וּמְמַהֵר וּמִתְּפַלֵּל עִם הַצִּיבוּר אֲבָל לּוֹמֵר פְּסוּקֵי דּוּמְרָה
3. [אַחַר תְּפִלָּה יֵשׁ גְּנָאֵי בְּדַבְּרָ לּוֹמֵר] שְׁבַח אַחַר תְּפִלָּה אִין⁷⁶ לּוֹ פְּנֵי כָּל [עֵי]קֵר אֲפִילוֹ לְעִשׂוֹת כְּמָה שְׁפִירְשָׁנוּ אֵל
4. [יֹאמֵר לְאַחַר תְּפִלָּה שְׁכַשְׁתִּיק[וּ]נָם לֹא תִיקְנוֹם לְ[אִמ]רָן לְ[אַחַר תְּפִי]לָה אֵלָא לְפָנֵיהּ. וּשְׁשֵׁאלִי⁷⁷ מִי שֶׁהָעִיד
5. [עֲלִיו עַד אַחַד בְּדַבְּרָ עֵבִירָה כַּגִּין] שֶׁהָיוּ בּוֹדְקִין בֵּית דִּין בְּדִרִישָׁה[וּ] חֶקֶרִיהָ וְהָעִיד עַד אַחַד יֵשׁ שְׁחִיב עֲלִיו וְשֵׁאֵר

73 ראה הברייתא המובאת בחולין פב סוף ע"א.

74 המקור העיקרי, המייחס תשובה זו לרב נטרונאי, הוא סר"ע, עמ' ס. השווה אוה"ג, ברכות, סי' ר; הלכות גדולות, א, מהדורת הילדסהיימר, עמ' 14, שינויי נוסח, שורה 35; ג"ש, סוף עמ' 118.

75 ברכות לב סוף ע"א.

76 צריך להשלים כמו במקבילות: [ואם] אין לו פניי...

77 הנוסח המלא ביותר של תשובה זו מצוי בספר מעשה הגאונים, בעריכת א' עפשטיין, ברלין תר"ע, עמ' 71-72, באמצע קבוצת תשובות שיש לייחסה לרב נטרונאי (ראה ברודי, פרק ראשון, עמ' 63). נוסח מקוצר מובא בתג"א, עמ' 82, סי' רלט; התשובה מופיעה כנראה במסגרת תשובות רב נטרונאי ברשימת תשובות מן הגניזה (ראה תשובות גאונים, בעריכת א' מרמרשטיין, דעווא תרפ"ח, עמ' סג; התשובה הרשומה אחרי תשובתנו, שלא הצליח המהדיר לפענחה, היא זו שבגנזי קדם [לעיל, הערה 11], עמ' 100, סי' צבא. השווה גם ח"צ טויבש, אוה"ג למסכת סנהדרין, ירושלים תשכ"ז, סי' שסא-שסב.

6. [עדים העידו דברין שאין חייב ע]ליו או שהודה הוא על עצמו ב[מ]קצת מהו שישביעו אותו שלא עבר אותה
7. [עבירה יש דיינין שמשביעין כגון] הד[ין גו]נא מהאי קרא⁷⁸ לא יקום עד אחד באיש ל[כל עון ו]ל[כ]ל חטאת לכל
8. [עון ולכל חטאת הוא דאינו קם] אבל קם הוא לשבועה מאי כל⁷⁹ אמור רבנן אבל קם הוא [לשבו]עה בממונא
9. [אבל באיסורא לאו ודינו מסור ל]שמים או דילמא לא ואם תימצי לומר בממונא אין ב[איס]ורא לא איסורא
10. [דאית ביה ממונא כגון אונס ומפת]ה דבעי לשלומי [קנס מש]בי[עין אותו כי] איכא עד אחד אילא. כך
11. [הראונו מן השמים שאין משביעין] על עבירה אלא [על ממ]ון עב[ירה למה משביעין] אתו כבר מושבע מהר
12. [סיני ואם תאמר גזל ופקדון גמי מו]שבוע עליהן מ[הר] סיניי ממ[ון] כיון שיש לו תוב[עין] אמרה תורה ישבע
13. [כדי להפיס דעתו של בעל פקדון וגזל] ואבידה עבירה שבועה [להפיס דעתו של מי ה]ל[כ]ך⁸⁰ אין משביעין על
14. [עבירה לא כשמודה מקצת ולא בעד] אחד ושנו חכמ⁸¹ וכחש בע[מיתו בפקדון] או בתשומת יד או בגזל וכול⁸² או
15. [מצא אבידה מה אילו מיוחדין שהן מ]מון [א]ף כל שהן ממון יצא [דבר שאי]נו שלממון. וכחש בעמיתו יכול בדברים
16. [תל' לו' בפקדון או⁸³ מה אילו מיוחדין שהן שלמ]מון אף כל שהוא שלממון יצא דבר שאינו שלממון או מה פיקדון
17. [מיוחד שאין לו רשות להוציאו מלוה שיש ל]ו רשות להוציאו מנ' תל' לו' או

78 דב' יט, טו, כפי שנדרש בכתובות פז סוף ע"ב ובשבועות מ ע"א (וכעין זה במדרש ספרי על אתר, מהדורת פינקלשטיין, עמ' 228).

79 במעשה הגאונים הנוסח הוא 'מאי קאמור רבנן', ואפשר שמאחורי שני הנוסחים עומד 'מאי כו אמור רבנן'. מלת הויקה 'כו', השאלה מפרסית, חוזרת כמה פעמים בתלמוד, אם כי בדפוסים היא נשתבשה כמעט תמיד.

80 ראה הערה 145 להלן.

81 ספרא על ו' ה, כב, מהדורת פינקלשטיין, עמ' 213.

82 קיצור זה מצוי במעשה הגאונים, וקיצור דומה בתג"א; ראה עמ' 160 לעיל.

83 נכפל בטעות בשל הדומות.

- בתשומת יד. או מה אלו מיוחדין שיש
18. [בהן מתנת יד גזל שאין בו מתנת יד מנ' תלי' לוי'] אן בגזל⁸⁴ או מה אלו ואלו מיוחדין שניטלין מרשות הבעלים הכובש שכר
19. [שכיר שאינו ניטל מרשות הבעלים מנ' תלי' לוי'] אָו עשק את עמיתו או מה אלו ואלו מיוחדין שהדעת שניהם⁸⁵ יודעת
20. [אבידה שאין דעת שניהם יודעת מנ'] תלי' לוי' או מצא אבידה. מיכן למדנו שאין משביעין על עבירה אבל
21. [איסורא דאית ביה ממונא משביעין בין בבית] דין בין שלא בבית דין אחד אנשים ואחד נשים אחד קרובים
22. [ואחד רחוקים דתנן]⁸⁶ שבועת הפקדון נוהגת באנשים ובנשים ברחוקים ובקרובים בכשרים ובפסולים בין בפני
23. [בית דין ובין שלא בפני בית דין וקתני סופ] אָ אנסתה ופיתיתה את בתי והוא או' לא אנסתי ולא פתיתי משב[יעך]
24. [אני ואמר אמן חייב ר' שמעון פוטר שאין משלם] קנס עלפי עצמו אמרו לו אפעלפי שאין משלם קנס על פי
25. [עצמו אבל משלם בושת ופגם עלפי עצמו והי] לכתא כרבנן דיחיד ורבים הלכה כרבים.⁸⁷ ושנו חכמ'⁸⁸ ונשבע
26. [על שקר על אחת מכל אשר יעשה או מה אי] לו מיוחדין דברים שהוא משלם עליהן את הקרן תשל[ומ]י כפל
27. [ותשלומי ארבעה וחמשה לאונס ולמפתה ול] מוציא שם רע מנ' תלי' לוי' ומעלה מעל ריבה אחת בה [ובה]נה
28. [ואו מכל הרי אילו מעוטין פרט לאומר]⁸⁹ לח' ביריו חבלת בי בשבת הדלקתה

84 כאן נשמט בשל הדומות בנוסח מעשה הגאונים, אך מצוי (בשינויים קטנים) בנוסח המקביל שבתג"א.

85 הצירוף המוקשה 'שהדעת שניהם יודעת' מצוי אף במעשה הגאונים. האם זו גרסת כלאיים, תוצאת עירוב 'שהדעת יודעת' עם 'שדעת שניהם יודעת'?

86 משנה שבועות ה, א; המצוטט להלן בתור 'סופא' לקוח ממשנה ד שם.

87 כאן מסתיים הנוסח המובא בתג"א.

88 ספרא שם (מהדורת פינקלשטיין, עמ' 214); נוסח ההצעה 'ושנו חכמים' חסר במעשה הגאונים, אולי מפני שוהו למעשה המשך הציטוט הקודם.

89 מלים אלו משובשות במעשה הגאונים; במקומן נדפס 'פרגומי אמר', ואילו בכתב-היד שממנו נדפס הספר (היום כתב-יד ג 41 באוסף 'היכל שלמה') ייתכן שצריך לקרוא 'פרגזולי אומ'.

- גדישי בשבת והוא או' לא
29. [חבלתי ולא הדלקתי תלי' לוי' אחת ובה בהנה ו]או מכל הר' אלו מע[ו]טין ומה ר[א]ית[ה] לר[ב]ת[א] את אילו
30. [ולהוציא⁹⁰ את אילו מרבה] אני את אלו ש[ני]דון בנפשו [ומ]וציא את אלו שאין
31. [נידון בנפשו ועכשיו כל אילו אין⁹¹ גובין בבבל כל שכן] בשאר ארצות דקא אמרינן⁹² שלח ליה רב חיסדא
32. [לרב נחמן הרי אמרו לרכובה שלש לבעיטה ת]מש לסנקרת ש[לש] עשרי וכולי' ושלח ליה חיסדא חיסד[א]
33. [קנסא קא מגבית בבבל אלמא קנסא לא מגבינן בבבל] ואילו קלן דברי[ם] שאין מגבין בבבל כד[ר]ב[א] דא' רבא⁹³
34. [נזקי שור בשור ונזקי שור באדם גובין אותן] בבבל אדם באדם וא[ד]ם בשור אין גובין אתו בבבל אלמא
35. [כל קנסי לא מגבינן בבבל וקאמרינן⁹⁴ איתמ[ך] [פ]לגי ניוקא קנסא ומותבינן כמה תיובתא ומסקינן⁹⁵ והילכ[י']]
36. [פלגי נזקא קנסא והוינן בה⁹⁶ וכי מאחר דאו]נס ופית[וי] ו[ת]ל[ו]כל וכל ק[נ]ס לא מגבינן בבבל למה משביעינן

- 90 אני מעדיף להשלים כך, בהתאם לסגנון ולעדי-הנוסח הישירים של הספרא; אולם במעשה הגאונים מובא 'ולמעט', וייתכן שכך גרס הגאון. השלמה זו קצרה בהשוואה לשורות הסמוכות, אך ברורה מבחינה עניינית; אולי היה כאן קרע או מקום מטושטש בחלק החסר של הדף.
- 91 המלה חיונית מבחינת העניין, ונשמטה בטעות במעשה הגאונים. אולם ההשלמה המוצעת ארוכה קצת בהשוואה לשורות האחרות, ואפשר שאף בנוסח הקטע נשמטה המלה בטעות.
- 92 ב"ק כו ע"ב.
- 93 שם פד סוף ע"א.
- 94 שם טו ע"א.
- 95 שם ע"ב.
- 96 נראה שכאן - כמו במקומות ספורים נוספים - גרס רב נטרונאי שכבה נוספת על הדיון התלמודי שבגרסתנו (עיי'ן שם והשווה פד סוף ע"א). על תופעה זו ראה ברודי, פרק חמישי, עמ' 15.

נספח ב

TS NS 309.78

1. כלל. 97 ושוב יש להן התיר מדרב פפא⁹⁸ הילכ'
2. גוי שהביא דרון לישר' אם יש מאותו המין
3. במחובר כגון תמרים וענבים באלול ותשרי
4. והביאום לו ביום טוב רא[שון של]גליות לערב
5. כיון שיצא יום טוב ראשון [וי]צא היום ונכנס
6. יום טוב שני שוהה בכ[די שי]כנס לכרם
7. ויבצור ולאיתר מותר לאכול מהן וכן ביצה
8. ומה טעם שכך אנו אומרים אם תמול
9. יום טוב ראשון ודא[י] הוא והוא חמשה עשר
10. בתשרי היום חול הוא ומותרין וכן ביצה
11. ואם היום חמשה עשר בתשרי [הוא] מחול
12. נתלשו וכן ביצה. וכן עי[רובי] תבשילין
13. דאמ' רבא⁹⁹ מניח אדם עירובי תבשילין מיום
14. טוב לחבירו ומתנה וכיצד מתנה מניח
15. ביום טוב ראשון ואומ' אם הוא¹⁰⁰ ודאי יום
16. טוב הוא למחר שהוא ערב שבת חול הוא
17. וכבר מותר לאפות בע[רב] ש[בת] שהוא
18. חול לאכול בשבת ואם למחר שהוא ערב

עמוד ב'

1. שבת יום טוב ודאי הוא אפי' מחול אני

97 תשובה זו, שראשה חסר, מצויה באוה"ג, עירובין, סי' סב; תחילת הקטע שלפנינו משקפת ניסוח שונה מזה שבמקבילות. התשובה מצויה במספר מקורות (הקשורים זה לזה) במסגרת תשובות רב נטרונאי: הלכות פסוקות, סי' קנ, שערי תשובה, סי' קפד, וכ"י הלברשטם, ח"א, סי' ססא וראה ברודי, פרק ראשון, עמ' 59-60. יש גם מספר קווי דמיון לתשובות אחרות של רב נטרונאי (ראה שם, פרק שני, עמ' 190-191).

98 ביצה כד סוף ע"ב.

99 שם ו ע"א, יו ע"א.

100 כך בכתב-היד, אך ברור שזהו שיבוש במקום 'היום' שבנוסח המקביל.

2. מניח עירוב וחמישי בשבת זה עד אן¹⁰¹
3. חול הוא מ[י]הא כ[י] קאמ' רבא בשני ימים
4. טובים שלג[ליות] אבל בשני ימים טובים
5. שלראש הש[נה] לא] אמ' דרבינא¹⁰² הוא יתיב
6. קמיה דרב א[שי] בשנ[י] ימים טובים שלראש
7. השנה חזייה דהוה עציב אמ' ליה אמאי
8. עציבת אמ' ליה דלא אנחי עירובי תבשילין
9. אמ' ליה ונגח מר האי[דנ]א [מי?] לא סבר לה
10. מר הא דאמ' רבא מניח [א]דם עירובי
11. ת[בשילין] מיום טוב לחבירן ומתנה אמ'
12. [ליה] אימור דאמ' [רב]א ביום טוב שלגליות
13. שלראש השנה מי אמ' וכול' ותוב
14. קאמרינן¹⁰³ שני ימים¹⁰⁴ שלגליות רב אמ'
15. נולדה בזה מותרת בזה¹⁰⁵ ורב אסי אמ'
16. נולדה בזה אסורה בזה. אבל שבת ויום
17. טוב רב אמ' נולדה בזה אסורה בזה ור'
18. יוחנן אמ' נולדה בזה מותרת בזה¹⁰⁵ ואף

(=גאוניקה, עמ' 158) TS G1.81 f.1

1. על פי שרב ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן¹⁰⁶ בהא
2. הלכה כרב¹⁰⁷ וכלכלה כמותה ושני ימים
3. טובים שלראש השנה רב ושמואל [דאמ]רי
4. תרויהו¹⁰⁸ נולדה בזה אסורה ב[זה] ופירות

101 = עדיין (כתיב שגור בקטעי הגניזה).

102 שם י ע"א; קטע זה הושמט במקבילות (עד יתוב קאמרינן').

103 שם ד ע"ב.

104 כאן צריך להשלים 'טובים'.

105 נשמט בשל הדומות במקבילות; המחלוקת מצויה שם, ד ע"א.

106 ראה ביצה ד סוף ע"א-ריש ע"ב.

107 על-פי פסיקת רבא המובאת להלן.

108 ביצה ד סוף ע"ב.

5. כותיהו וכך הלכה דאמ[ר רבא]¹⁰⁹ הילכתא
6. כותיה דרב בין לקולא ובין לְתומרא לבר מן
7. מת שהי<קלו בו חכמ' דאמ' רבא¹¹⁰ מת ביום
8. טוב ראשון יתעסקו בו עממין ביום טוב
9. שיני מתעסקין בו [י]שר' ואפילו בשני ימים
10. טובים שלראש השנה מה שאין כן בביצה
11. וכך הלכה ואין לזוז הימנה. ואי קשיא
12. דבני כשכר¹¹¹ כבר מפורש טעמו שלדבר
13. שהן אינן בני תורה. ואתם ברחמי שמים
14. בני תורה וחכמי תורה אתם וחס ושלום
15. לפשוט לכם כבני כשכר ששלחו לו ללוי
16. אלא אתם חשובים לפנינו כמותנו
17. ושש¹¹² קדירות שט[ומנין ב]הן והן
18. ברמץ מערב שבת ומכסין אותן בכסות
19. הראוי כגון גלופקרין ובסדינין

עמוד ב' (=גאוניקה, עמ' 159)

1. ובשאר כיסיות הראויות [ו]מצטמקת והולכת
2. בלילי ש[בת] הטמנה ברמץ כי האי גונא שרי
3. או אסיר. [כך] ראינו¹¹³ שכל הטמנה ברמץ
4. אסור מאי טע[מא] בכל מקום קא אמרינן¹¹⁴
5. גזירה שמא יט[מין] ברמץ אלמא רמץ אין

109 שם ד ריש ע"ב, ה סוף ע"ב.

110 שם ו ריש ע"א.

111 שבת קלט סוף ע"א. לפנינו בתלמוד הנוסח הוא 'בשכר', אך 'כשכר' הוא הנכון. ראה ב"צ אשל, יישובי היהודים בבבל בתקופת התלמוד, ירושלים תשל"ט, עמ' 81-82.

112 מקבילות: אוה"ג, שבת, ס' קט. התשובה מיוחסת לרב נטרונאי בכ"י הלברשטם, ח"א, ס' שטו (פורסם בתשובות גאוני מזרח ומערב, בעריכת י' מיללער, ברלין תרמ"ח, ס' נז, בהעתקה לא מדויקת).

113 השורוק בכתב-היד.

114 שבת לד ריש ע"ב, לט ע"א.

6. לו התיר בשום אנפא בעלמא, ושש¹¹⁵
7. אין מדליקין לא בלכש ולא בחוסן כו'
8. הלכה כמאן כתנא קמא או כחכמ' או
9. כדברי ר' טרפון כך ראינו שהל' כחכמים
10. וכל שכן שקרובים דבריהם ודברי תנא
11. קמא להיות שוין¹¹⁶ דקא אמרינן¹¹⁷ חכמ' הינו
12. תנא קמא איכא ביניהו דרב ברונא אמ' רב
13. ולא מסיימי אבל ר' טרפון פליגין כל
14. תנאי עליה ור' יוחנן¹¹⁸ אמ' אין לך אלא מה
15. שמנו חכמ' ושש¹¹⁹ הא
16. דבעא אביי מרבה¹²⁰ שמנים שאמרו חכמ'
17. אין מדליקין בהן הלכה כרבה או כדאיתותב

TS NS 308.2

1. כך ראינו שהלכה כרבא משום

- 115 אוה"ג, שבת, ס' נד. תשובה זו ושתי התשובות הבאות מצויות ביחד, ובאותו סדר, אף בספר העתים, עמ' 17, ובכ"י הברשטס, ח"א, ס' שכו-שכת, ונראה לייחסן לרב נטרונאי בגלל סמיכותן לתשובות שנודעו ממנו בקטע שלפנינו ובכ"י הברשטס (ס' שכד שם מקבילה לאוה"ג, שבת, ס' קג). הציטוט הוא ממשנת שבת ב, א.
- 116 רצונו לומר שחכמים נתפסים כרבים לעומת תנא קמא, למרות שתנא קמא נתפס כרבים לעומת תנא נקוב-שם. השווה ברודי, פרק חמישי, עמ' 21.
- 117 שבת כד ע"ב.
- 118 הכוונה היא לר' יוחנן בן גוריי (שם כו ע"א), אך גם בנוסחים המקבילים של התשובה חסרות המלים 'בן גוריי'.
- 119 ראשית התשובה מובאת באוה"ג, שבת, ס' סג, אך רובה הושמט במקורות המקבילים (ראה הערה 121 להלן). על הסיבות לייחסה לרב נטרונאי ראה הערה 115 לעיל.
- 120 שבת כא ע"א. להלן, בהמשך לקטע שלנו, מופיע כמה פעמים 'רבא', אך נראה שיש להתייחס לזה כלכתיב חלופי, והכוונה אכן לרבה בר נחמני.

2. דְּאוֹתְבִיָּה אֲבִי וְלֹא אִיתּוֹתָבִי¹²¹ דְּקָא אֲמַרִי¹²²
3. אוֹתִיבִיָּה כִּרְךְ דְּבַר שְׂמֻדְלִיק[יִן] בּוּ עַל גְּבִי
4. דְּבַר שְׂאִין מְדֻלִיקִין בּוּ אִין מְדֻלִיקִין אֲמִ
5. רַבֵּן שְׂמַע' בֶּן גַּמְלִיאֵל וְתִיּוֹבְתָא מְרַבֵּן שְׂמַע'
6. בֶּן גַּמְלִי' דְּאֲמִ' אִין כּוֹרְכִין פְּתִילָה עַל גְּבִי
7. אֲגוּז וּמְדֻלִיקִין אֲמִ' לִיה רַבָּא אֲדוּמְתַבַּת
8. לִי מְרַבֵּן שְׂמַע' בֶּן גַּמְלִי' סִיעֵי מְדַתְנָא קַמָּא
9. דְּאֲמִ' אִין מְדֻלִיקִין אֲמִ' לִיה אֲבִי¹²³ מַעֲשֵׂה רַב
10. דְּקַמָּא' רַבֵּן שְׂמַע'['] בֶּן גַּמְלִי' נוֹהֲגִין הִיוּ בֵּית
11. אַבָּא וְאֲמַרִין מְכַל מְקוּם קִשְׂיָא וּמְשַׁנִּין¹²⁴
12. מְאִי לָאוּ לְהַדְלִיק לָא לְהַקְפּוֹת וְלֹא הוּיָא
13. תִּיּוֹבְתָא דְּרַבָּא וּמְסַקִּין כּוֹלָה רַבֵּן שְׂמַע'
14. בֶּן גַּמְלִי' הִיא וְכִיוֹן דְּהוּיָא לָהּ הָא בְּרִיתָא
15. [רַב] שְׂמַע' בֶּן גַּמְלִי' לָא קָא מִיתּוֹתָב [ר] אַבָּא
16. דְּהוּוּ לִיה רַבֵּן שְׂמַע' בֶּן גַּמְלִי' יַחִיד וְתַנָּא
17. קַמָּא דְּאִינוֹן חֲכַמִ' כְּרַבָּא וְהִלְכָה כְּרַבָּא¹²⁵

עמוד ב'

1. וּבִאֲעֵי תוֹב אֲבִי לְאוֹת[בִּיה] לְרַבָּא¹²⁶ אִינִי
2. וְהָא [אֲמִ' רַב בְּר] וְנָא אֲמִ' רַב חֲלַב מְחוֹתְךָ
3. וְקִירְבִי דְּגָ[ים] שְׁנִימוּחוּ נוֹתֵן לְתוֹכֵךְ שְׂמֵן

121 עד כאן במקורות המקבילים.

122 שם.

123 לא נאמר בתלמוד שאלה דברי אביי, השווה הערה 38 לעיל, אך כאן יש מקום לטעון שכך משתמע ממהלך המשא ומתן. אפשר גם שהגאון גרס את המלים 'אמר ליה אביי' בתלמוד, אך נראה לי יותר להסביר מלים אלו כחלק מהפאראפראזה שלו.

124 כנראה צריך לפרש שרק המלים 'לא להקפות' מהוות תירוץ, ואילו 'מאי לאו להדליק' הוא סיום הקושיה (אם כי השאלה בנוסח 'מאי לאו...' מומינה את התשובה 'לא...').

125 דברים אלה אינם מובנים כל צורךם, שהרי לפי התירוץ הקודם אין סתירה בין דברי רבה ובין שיטת רשב"ג, שלא התיר אלא 'להקפות'. ועוד, אם כל הברייתא שנויה בשיטת רשב"ג, לא ברור מיהו 'תנא קמא דאינון חכמי' המסייע לרבה, וצע"ג.

126 שם. שאלה זו ניתנת להתפרש כשאלה של סתם התלמוד; השווה הערה 38 לעיל.

4. כלשהוא [ומ]ך[ל]י[ק] כולה שמעינן מינה
5. תרתי חדא דהלכה כרב ברונא אמ' רב
6. מדלא אמ' ליה רבא זו אינה הלכה¹²⁷ ושמעינן
7. מינה דלא איתותב רבא מדקאמ' ליה
8. אביי הנך דרב ברונא מימשכי בעיניהו
9. והני לא מימשכי כע[י]ניהו וקמת[י]¹²⁸ לה רבא¹²⁹
10. ושש¹³⁰ מותר לכרוך שעה על גבי
11. פתילה שלפשתן להדליק בה בשבת.
12. כך ראינו שאסור לעשות כן דקאמרינן¹³¹ לא
13. בזפת ולא בשעוה ותנא עלה¹³² עד כאן
14. פסול פתילה מיכן ואילך פסול שמן ואמרי¹³²
15. פש[יטא] שעה איצטריכא ליה מהן
16. דת[י]מא [לפ]תילה נמי לא קא משמע לן
17. דלפתילה ש[ר]י[ש]אווה(ו) להדליק בה במ[קום]
18. שמן לא ו שש¹³³ לפרש לכם כאי זה

127 ראה לעיל, עמ' 155-156 והערה 37.

128 - וקמתרן (ראה ההערה הבאה). פרופ' מ"ע פרידמן העיר, שאין סימן של חסר בכתב-היד. הוא הציע להגיה '(ד)לרבא' ולפרש 'וקמת לה (ד)רבא', אך לפי הצעה זו דומני שהעיקר (התירוץ המצדיק את המסקנה שדברי רבא בעינם עומדים) חסר מן הספר.

129 לפי נוסחנו בתלמוד התירוץ הוא 'הני מימשכי בעיניהו והני לא מימשכי בעיניהו, וגזרו רבנן על חלב מהותך משום חלב שאינו מהותך ועל קרבי דגים שנמוחו משום קרבי דגים שלא נמוחו'. אולם הגאון רואה את המשפט 'הני מימשכי בעיניהו והני לא מימשכי בעיניהו' כחלק מהקושיה שהוא מייחס לאביי (ראה הערה 126 לעיל), כנראה בתור שאלה רטורית. ולפי גרסתו התירוץ כנראה מתחיל במלים 'גזרו רבנן', בלי ו' החיבור שלפניו.

130 אוה"ג, שבת, ס' נה. על הסיבות לייחסה לרב נטרונאי, ראה הערה 115 לעיל.

131 משנה שבת ב, א.

132 שבת כ סוף ע"ב.

133 אין לדעת איוו שאלה נקטעה כאן, ובוודאי היו שאלות רבות שביקשו לפרש 'כיצד...' (השווה הערה 55 לעיל). תשובה ידועה של רב נטרונאי, הבאה בחשבון בהקשר זה, מצויה בקובץ חמדה גנוזה, ירושלים תרכ"ג, ס' כב.

TS NS 169.46

1. עינין¹³⁴ מעין שבע כך הוא ב'א' יו'י אלהי' ואלהי
2. אבו' אל' אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב האל הג'
3. הגיבור והנורא אל עליון גומל חסדים
4. טובים מגן אבות בדברו מחיה מתים
5. במאמרו מלך הקדוש שאין כמוהו
6. המניח לעמו בשבת קדשו כי בם רצה
7. לפניו נעבוד ביראה ופחד ונודה לשמו בכל
8. יום תמיד מעון הב[ר]כות¹³⁵ ורוב הודאות אדון^[ן]¹³⁶
9. השלום מקדש השבת ומברך שביעי
10. ומניח בקדושה לעם מְדַשְׁנִי¹³⁷ עונג זכר
11. למעשה בראשית אלהינו ואלהי אבות' קדשינו
12. במצו' ותן חלקנו¹³⁸ בתורתך ושבעינו מטוב'
13. וטהר לבנו לעבדך באמת והנחילנו באהבה
14. וברצון שבתות קדשך ב' א' יו'י מקדש השבת
15. בלבך¹³⁹ שלא תיקנוה חכמ' אלא משום לילי

134 תשובה זו אינה ידועה לי ממקום אחר, וכנראה חסרות כמה מלים בראשה. [ואולי החסר גדול יותר.] אין כאן המקום להשוואה מפורטת של נוסחי תפילה זו, והערתו על מספר נקודות בולטות בלבד.

135 נוסח זה (לעומת 'מעין הברכות' השגור בפינו) מתועד במקורות קדומים רבים, והוא כנראה המקורי. עיין לאחרונה: י' היינמן, עיוני תפלה, ירושלים תשמ"א, עמ' 36, הערה 2.

136 כך נראה לקרוא ולהשלים. אך אפשר גם לקרוא 'אדן' ולראות בו כתיב חסר במקום 'אדון'.

137 מנוקד כך בכתב-היד, ואילו בנוסחי התפילה הרווחים מצויה כאן צורה סבילה, 'מדושני', ולכאורה צורה זו אף מסתברת יותר. אך כנוסת הגאון נמצא גם בסדור רס"ג, עמ' קיד, והשווה המקורות שציטנו שם בעהרה לשורה 6. [אולם, כפי שהעירני העורך, אף את הצורה שלפנינו ניתן כנראה לפרש כצורה סבילה; ראה: ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 176-180.]

138 השורוק בכתב-היד.

139 קרוב לוודאי שחסר כאן (מן הסתם בשל הדומות), וסביר להשלים מעין: 'ואף אם חל יום טוב בלילי שבת אינו חותם אלא מקדש השבת] בלבד', ראה שבת כד ריש ע"ב. [ואפשר, שהעניין היה מובן ללא השלמה על-ידי החלק החסר לפני קטע זה. - מע"פ.]

16. שבתות בלבד ושש¹⁴⁰
 17. אין נותנין ביצה בצד המיחם בשביל שתתגלגל

עמוד ב'

1. שהיתה מגולגלת מערב שבת ורוצה
2. שתתחמם או דילי¹⁴¹ לגלגל אותה כת[חי]לה
3. בשבת אי אפשר לומר אלא לגלגל אותה
4. ש בשבת משום דקאמרינן עלה¹⁴²
5. איבעיא להו גילגל מאי אמ' רב גילגל חייב
6. חטאת אי אמרת בשלמא לגלגל לכתחילה
7. הינו דכי גלגל חייב חטאת אלא או אמרת
8. לשמר גילגולה אמאי [ח]ייב חטאת כלום
9. מצאינו¹⁴³ לשמר בישול שחייב חטאת¹⁴⁴
10. הולכך¹⁴⁵ לגלגל לכתחילה קא אמרינן ואם
11. תאמר לגלגל לכתחלה קא אמרינן צריכה
12. למימר אין נותנין [ב]יצה בצד המיחם בשביל
13. שתתגלגל אין איצטריך סלי דע' אמינא
14. כיון דלאו לתוך האור מטילה ולא לתוך
15. המיחם נותנה אלא בצד המיחם ומיחם
16. חוץ לאור נתון ולא גמר בישול הוא אלא

140 אוה"ג, שבת, ס"י קכו. בכ"י הלברשטס, ח"א, ס"י שיו באה התשובה אחרי תשובה המיוחסת במפורש לרב נטרונאי (ראה הערה 112 לעיל), אך המסגרת אינה ברורה דייה, כדי לייחס על-פיה תשובה זו לרב נטרונאי; השווה ברודי, פרק ראשון, עמ' 58. הציטוט הוא ממשנה שבת ג, ג.

141 סימן הקיצור נכתב מעל ה"י בגלל גובהה של האות האחרונה.

142 שבת לח סוף ע"ב.

143 הכתיב מורכב מכתוב היסטורי (מצאנו) וכתוב פונטי (מצינו); תודתי לפרופ' ש' מורג שהעמידני על תופעה זו בהקשר אחר. [השווה ש' ליברמן, הירושלמי כפשוטו, א, ירושלים תרצ"ה, עמ' כג. - מע"פ].

144 ניתן להבחין בשרידי אות נוספת בסוף המלה, שאולי נכתבה בטעות ונמחקה על-ידי הסופר.

145 כתיב שגור בספרות הגאונים; רב האייר פירש מלה זו כקיצור של 'הואיל כך' (ראה י"ג אפשטיין, דקדוק ארמית בבלי, ירושלים תשכ"א, עמ' 142).

17. גילגול בעלמא הוא אימא מותר קא
 18. משמ' לן

TS NS 308.1

1. ¹⁴⁶הם ה[...]
 2. אִתּוֹ סוּדְר וּמְתוּךְ שְׁהוּא חֵם [...]
 3. אוֹתָהּ בְּת[וֹכ]וֹ תְנָא קָמָא סְבֵר כִּיּוֹן דְּמִכּוּחַ
 4. אוֹר קָא אֲתִי אִין עוֹשִׁין. וְר' יוֹסִי מְתִיר
 5. דְּהוּה לִיָּה תוֹלְדָה דְּתוֹלְדָה וְקָא הוּיִין בְּה¹⁴⁷
 6. וְאֵת הַצּוֹנִין[בְּח[מ]יִן] כְּדִי שִׁחְמוּ נִימָא ר'
 7. יוֹסִי הִיא דְש[רִי] בְּתוֹלְדָה. וּמְתִרִיךְ רֵב
 8. נַחְמֵן בְּחַמָּה [אֲפִי'] תְנָא קָמָא מוּדִי דְשִׁרִי
 9. בְּתוֹלְדוֹת אוֹר אֲפִילוֹ ר' יוֹסִי מוּדִי דְאֲסִיר
 10. כִּי פְלִיגִי בְּתוֹלְדוֹת חֲמָה דְתְנָא קָמָא סְבֵר
 11. גּוֹרִינֵן תוֹלְדוֹת חֲמָה אֲטוֹ תוֹלְדוֹת תוֹלְדָה
 12. דְאוֹר וְר' יוֹסִי סְבֵר לֹא גּוֹרִינֵן וּמָה לְשׁוֹן
 13. [הַפְקָעָה דְּבִיצָה¹⁴⁸ מְצִאיְנוּ¹⁴⁹ דִּילְשִׁבְר¹⁵⁰ דְּבֵר
 14. הַ]פְקָעָה קְאָרִי לִיָּה דְאֲמ' שְׁמ[וֹאֵל¹⁵¹ חו]תְמוֹת
 15. שְׁבִקְרָעָה מְתִיר אֲבָל לֹא מְפַקִּיעַ וְלֹא חוֹתֵךְ
 16. [וְשׁוֹ]ב תְנָן¹⁵² מְבִלְאִי מְכַנְסִי כְּהַנִּים וּמְהַמִּינִיהֶם

146 שורה זו, וכן מחציתה השנייה של השורה הבאה, קרועות. ברור שבחלק החסר היה הסבר לטכניקה של הפקעת הביצה בסודר, השנויה במחלוקת בין תנא קמא ור' יוסי; להלן בא הסבר המחלוקת מבחינה הלכתית.

147 שבת לט ע"א.

148 כנראה שאלה חדשה, פרשנית ולשונית.

149 השורוק בכתב־היד; לעניין הכתיב השווה הערה 143 לעיל.

150 הגאון איחד כאן שימושים שנראים לנו כשייכים לשני שורשים הומונימיים של 'פקע' (ראה: מ' מורשת, לקסיקון הפועל שנתחדש בלשון התנאים, רמת־גן תשמ"א, עמ' 286–287), ומצא להם משמע משותף של שבירה. לכתיב המלא 'די-' השווה הערה 45 לעיל.

151 ביצה לא סוף ע"ב.

152 משנה סוכה ה, ג.

עמוד ב'

1. [ ] ת¹⁵³ קשיא לרב נחמן לא קשיא[א]
2. רב נחמן כאן בביצה קאמ' ב'יצה] ודאי
3. יש בה משום ב'י]שול הכא שאנ' [...]
4. לעינין שמן אצל ביצה ועוד שמן עצמן
5. כלום עיברוהו חכמ' לר' יהודה כשאמ' ¹⁵⁴ מביאה
6. אשה פך שלשמן הלא י [ ] לינ' ¹⁵⁴א עסיקין הרבה
7. דקא אמרינן שמן מה לי [לת]נא קמא ורבה [ורב?] ¹⁵⁵
8. יוסף אמ' להתירא וכולי' ¹⁵⁶ ופליגין תנא קמא ור' יהודה ורבן שמע' בן גמלי' ורב נחמן בר יצחק
9. [א]מ' לאיסורא שמן [א]פעלפי שהיד סול[ד]ת
10. בן ¹⁵⁷ אסור. קא סבר שמן יש בו משום בישול
11. והפ[שרו] זה הוא בישולו ואתא ר' יהוד[ה]
12. למימ[ר] ¹⁵⁸ הפשירו לא זה הוא בישולו]
13. [א]תא ר' שמע' [בן גמ' למימר הפשירו [...]
14. זה בישולו ומסקנא ¹⁵⁹ כי הא דאמ' רב יצחק

153 סדר העמודים של דף זה אינו בטוח, מאחר שראשו קרוע (לפי השוואה לשאר הדפים השייכים לכתב־יד זה מסתבר שחסרות 2-3 שורות שלמות, נוסף על הליקויים בשתי השורות הראשונות שנשתמרו). סדר העמודים כאן משוער מתוך הנחה, שהדיון כאן בא בעקבות דברי רב נחמן המובאים בצדו השני של הדף, לפיהם מחלוקת התנאים מצטמצמת לשאלת 'תולדות חמה'. הגאון כנראה רוצה להסביר למה אין סתירה בין קביעה זו ובין מחלוקת התנאים המובאת להלן בנוגע לבישול שמן. אולם בשורות הבאות ישנן מספר נקודות ומלים שאינן מתוארות כל צורכן.

154 ברייתא המובאת בשבת מ ע"ב; המשך התשובה הוא פאראפראזה לסוגיית התלמוד על ברייתא זו, שם.

154 א [קרא: יש עלה - מע"פ.]

156 סימן הקיצור כתוב מעל הוי"ו בגלל גובהה של האות האחרונה; השווה הערה 141 לעיל.

157 צריך לומר: שאין היד סולדת בו.

158 מקום מטושטש ברוחב של ארבע אותיות בערך (אולי מחיקה של הסופר).

159 הכוונה כנראה לסיפור על רב יצחק בר אבדימי ורבי המובא בהמשך, שממנו מסיק התלמוד (בין היתר), ששמן יש בו משום בישול, והפשוטו זהו בישולו.